

ТВОРЧЕСТВОТО НА И. А. БУНИН И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Иван Радев

Връзките на българската с руската литература през XIX—XX в. имат различен характер, смисъл и форми на проявление. Извън полезрението на литературната ни наука все още остава контактът на наши белетристи с творчеството на Ал. Куприн, И. А. Бунин, Л. Андреев, В. Г. Короленко и др. Знае се, че от началото на века те са на почит сред българската интелигенция и писателските среди, творбите им се превеждат, някои на шумяват, стават модни, влияят върху български автори. Наблюденията и изводите във връзка с тях допълват общата характеристика на отношенията между двете литератури през първите десетилетия на XX в. Убедително доказателство е рецепцията на Буниновата проза и поезия у нас. Те се налагат в съзнанието на българския читател, оживяват в творческите търсения на редица наши изтъкнати художници.

Първите преведени творби на И. А. Бунин у нас са от самото начало на века — от времето, когато той се оформя като самобитен художник в руската литература и е преодолял подражателските увлечения, несамостоятелността в подлавянето на теми и мотиви в поезията и белетристиката си. Негови стихотворения и разкази се появяват в „Летописи“, „Работнишко дело“, „Българска сбирка“ и др. — списания, твърде различни по своя характер и място в литературния ни живот. Първенстваваща роля в това отношение играе редактираното от К. Величков сп. „Летописи“, където намираме първите преводи на Бунин, извършени от младия тогава поет Д. Бояджиев.

Трудно е да се уточни от какво е продиктуван интересът на Д. Бояджиев към творчеството на Бунин, трудно е да се изясни благодарение на какво се завързва преписка между тях. Но е факт, че нашият поет отрано се насочва към опознаване на руската литература. Според спомените на брат му още в Пазарджик той чете „множество руски книги и списания, преводна литература, множество годишни течения от илюстрираното списание „Нива“, „усвоява сносно руския език“, „усъвършенствува писмено и говоримо руски език“¹. И възползвайки се от правата си на уредник на сп. „Летописи“, от толерантността на главния редактор, поетът се налага като първи преводач и популяризатор на творчеството на Бунин в България. Така през 1902 г. публикува разказите „Нова година“² и „Свиждане“³, подписани с псевдонима Ивчов.

¹ Вж. К. Христов, Д. Бояджиев, Т. Траянов в спомените на съвременниците си. С., 1969, с. 395.

² Вж. сп. Летописи, 1902, бр. 2—3, с. 64—66. Вероятно разказът е взет от сп. Русская мысль, М., 1902, кн. 1.

³ Вж. Летописи, 1902, бр. 10. Взет от Русская мысль, 1902, кн. 7, където е с посвещение на М. П. Чехова. По-късно Бунин го преименува „Счастье“, накрая — „Заря всю ночь“.

Може да се предположи, че преводът на двата разказа има случаен характер. Подсказва го фактът, че едва по-късно, когато по-сериозно и задълбочено се е вгледал в Буниновото творчество, Д. Бояджиев изгражда и критическия му портрет като въведение към цикъла от пет стихотворения, които намират място пак на страниците на „Летописи“. Втория разказ „Свиждане“ преводачът придържа само с пределно лаконичната характеристика: „Иван Бунин е млад руски поет и белетрист. И стиховете му, и прозата му правят силно впечатление поради своята жизненост, простота и нежност.“ При поднасянето на стиховете вече е почувствувал необходимостта да разшири представата за Буниновото творчество с цяла портретна скица, на която ще се спира по-нататък. Но, от друга страна — като знаем влечението на Д. Бояджиев към руската литература, като знаем особеностите на неговата творческо-психологическа нагласа и нарастващата популярност на Бунин в Русия, — приобщаването на нашия поет към поезията и прозата му е естествено и закономерно.

Какво е характерно за Буниновите творби, преведени в „Летописи“ през 1902—1903г.? И разказите, и стихотворенията до известна степен са типични за наторела му на художник. „Нова година“ и „Свиждане“ възстановяват фрагменти от до болка познатото на Бунин битие на разоряваща се помещническа Русия, като конфликтите са пренесени в душевността на персонажа. Мъчително-сладостното пресъздаване на личната драма, на разминаването с околните са потопени в характерния романтично извисен, но пълнокръвен, сетивно-пластичен буниновски бит на всекидневието. Като привлича мнението на автора — „Аз не съм мислил да засягам семейния си живот. Там настроението е общочовешко...“, съветският изследвач Ф. И. Кулешов уточнява: „Става дума в случая за новелата „Късно през нощта“, но казаното от Бунин е приложимо към много от тогавашните му произведения: „Есен“, „Нова година“, „Заря всю ночь“...“⁴ Без да изпъкват с никакви особености, преведените от Д. Бояджиев разкази са образци на безсюзетната му лирична проза, която все още съхранява пластичката на образите, картинността и разгърнатостта на пейзажа, обстоятелствеността на диалога — неща, които ще придобият по-други функции в късите разкази на Бунин след време.⁵

Съпоставим ли разказите „Нова година“ и „Свиждане“ с окончателния вариант на същите творби, срещаме значителни различия — не толкова в характера на художествената идея, колкото в стегнатостта на изложението, в освобождаването му от описателност, от диалогични фрагменти и т. н. Различията идват от променения окончателен текст на Буниновите разкази. Както сочи А. Бабореко, един от добрите познавачи на творчеството му: „При преиздаванията Бунин стилистически поправял текста, нерядко съкращавал своите произведения, някога изключвал по няколко строфи. Тая работа той вършил в продължение на цялата си литературна дейност.“⁶

Няма да се спирам на качеството, на идейно-естетическите достоинства и слабости на преводите, на отделни стилови неточности и приблизителни възстановявания на Буниновата образност и стилистичните ѝ пластове. Важното е, че Д. Бояджиев следва линията на авторския разказ, стреми се да постигне атмосферата му, настроението на героите, тягостно-мъчителното вникване в напрегнатата им душевност въпреки моментите на илюзорна хармония и доволство

⁴ Вж. Ф. И. Кулешов. Лекции по истории русской литературы конца XIX—XX в. Минск, 1976, с. 311.

⁵ Вж. Б. Бунджолова. К вопросу о стиле ранней прозы И. А. Бунина. — ГСУ, Слав. фил., 1973, т. 66, кн. 2, с. 175—246. Също: И. П. Вантенков. Бунин — повествователь, Минск, 1974, и др.

⁶ Вж. И. А. Бунины. Собр. соч. Т. I—IX. М., 1965. Бележките на А. Бабореко към т. I, с. 523.

на духа. Още в разказа „Нова година“ липсват два значителни по обем фрагмента диалогизирана реч, съкратени от Бунин в следващите издания на творбата. Точно и по буниновски е въведението в повествованието, чийто дух и атмосфера преводачът е съхранил:

„Я чуй — рече жена ми — страх ме е. . .

Бяха лунни, зимни полунощи, а ние ношувахме на чифлик в Тамбовската губерния, дето се отбих по пътя си към Петербург от юг, и спяхме в детската стая, едничката топла в цялата къща. Когато отворих очи, аз видях лека дрезгавина в тая малка стаица, изпълнена с бяло-лазурна светлина, пол, покрит с плъстина, и бяла пръстена печка при вратата. Над квадратния, италиански прозорец, през който се виждаше светлият снежен двор, излеко беше надвиснал рунтав край от сламената стряха, посребрен от хията. Беше тъй тихо, както може би само в поле в зимни нощи.“

Ето същия откъс в окончателния му текст:

„— Послушай — сказала жена — мне жутко. . .

Была лунная зимняя полуночь, мы ночевали на хуторе в Тамбовской губернии, по пути в Петербург с юга, и спали в детской, единственной теплой комнате во всем доме. Открыв глаза, я увидел легкий сумрак, наполненный глубоким светом, пол, покрытый попонами, и белую лежанку. Над квадратным окном, в которое виднелся светлый снежный двор, торчала щетина соломенной крыши, серебрившееся инеем. Было так тихо, как может быть только в поле в зимние ночи.“

След като не забравяме, че част от несъответствията се дължат на редакторската ръка на самия Бунин, приложил изискванията си за точност и стегнатост на повествованието, виждаме, че преводачът е постигнал адекватно предаване на оригиналния текст. Можем да възразим на запазването на отделни русизми като „пол“(под), „хия“(скреж) и др. От подобен характер е общото и различното между преведения разказ „Свиждане“ и сегашния му вид — „Заря всю ночь“. Така, насочвайки се към прозата на Бунин, Д. Бояджиев е превел творби, типични за наторела на разказвача.

Подобаващо е представен и поетът Бунин пак на страниците на сп. „Летописи“. През следващата 1903г. се появява цикъл от пет стихотворения — „Ля се дъжд в гори зелени“(„Крупный дождь в лесу зеленом“, т. I, с. 87), „Сладък съм душата ми обзема“(„Снова сон, пленительный и сладкий“, т. I, с. 110), „В пустинни висини. . .“(„В пустынной вышине“, т. I, с. 114), „Далеко зад Днепър пьстрят“(„На Днепре“, т. I, с. 103), „Само сребърните астри“(ненамерено в Събр. съч. на Бунин — т. I и т. VIII). Първите им публикации са в литературни периодични издания (в. Жизнь и искусство, сп. Жизнь, в. Южное обозрение и др.). Но най-вероятно е преводачът да ги е взел от сборника „Стихотворения“(1903).

По своя характер и емоционално-стиловата си същност включените в „Летописи“ лирични миниатюри добре илюстрират търсенията на поета Бунин, свързани с пресъздаването на интимното чувство, на руския пейзаж. Съотнасяйки ги към обобщената схема на движението на Буниновото развитие като поет — от поезия подражателна към поезия интимна, сетивно-пластична и пейзажна, а оттам към философска лирика, виждаме, че те отразяват и се свързват с втория момент на вливане и плодотворно пресъздаване на човешката душевност в нейното общение с интимните трепети и с пейзажа на руската природа.

Трудно е да съдим за идейно-естетическите достойнства на преводите — има големи различия спрямо окончателния авторов текст. Така например въвеждащото в цикъла стихотворение („Ля се дъжд. . .“), преведено, се състои от пет шестстишни строфи, а в т. I на Събр. съч. са отпаднали втората и четвъртата секстина. Относителна е възможността за обобщения над точността и поетическата адекватност на превода, пък и това не влиза в задачата ми. Но като че ли преводачът не се е

стремил към такава точност. За доказателство — ето първата строфа на въпросната творба:

Крупният дъжд в лесу зеленом
Прошумел по стройним кленом,
По лесным цветам. . .
Слышишь? — Звонка песня летится,
Беззаботный раздается
Голос по лесам.

Ля се дъжд в гори зелени,
Шумно би листа смутени,
Хубави цветя. . .
Ех, че песен се раздава!
Как се драго отечава
по горите тя!

Не се налагат с някакви изключителни художествено-поетически качества и преводите на останалите творби, въпреки че при тях не се забелязват такива структурни и количествени промени, тръгващи от преработката на Бунин от по-късно време. За илюстрация ще привлеча втората творба от цикъла — „Снова сон. . .“, тъй като тя е запазила в общи линии своя облик и е интересна още с това, че за втори път, само след пет години, я превежда и К. Константинов. Давам и трите текста, за да се направят изводи и за пълноценността на двата превода в съпоставка:

Снова сон, пленительный и сладкий,
Снятся мне и радостью пьянит —
Милый взор зовет меня украдкой,
Ласковой улыбкою манит.

Знаю я — опять обманет
Этот сон при первом блеске дня,
Но пока печальный день настанет,
улыбнись мне — обмани меня!

Сладък сън душата ми обзема
И в радостен гори я зной,
Крадишком пак поглед мил зове ме,
С любова усмивка моли той.

Знам — в измама пак ще се обърне
тоя сън, шом утро заблести.
Но догде се тъжний ден разгърне,
усмихни се — измами ме ти.

Пак сън пленителен и сладък
сънувам аз, от радост упоен.
Жадуван поглед ласкаво ме мами
от ласкава усмивка озарен. . .

А зная аз: той пак ще ме измами
тоз хубав сън — при първите лъчи.
Ала докато печалният ден настане,
усмихвай ми се, излъжи ме ти!

Д. Бояджиев

К. Константинов

През първото десетилетие на века се срещат преводи и на други Бунинови творби у нас. Намираме ги в сп., „Работнишко дело“, „Съвременност“, „Българска сбирка“. . . В редактираното от Г. Бакалов сп., „Работнишко дело“ е публикувано стихотворението „Късен час. . .“ („Поздний час. . .“, т. I, с. 99), публикуван е и разказът „Нощна птица“, обозначен в съдържанието като „стихотворение в проза“. ⁷ В една от книжките на сп., „Българска сбирка“ за 1906 г. под заглавие „Из младите руски певци“ сред творби на К. Теофанов, Б. Никонов, Вл. Жуковски на първо място е Буниновото стихотворение „Ни песни, ни слънце. . .“. ⁸ След две години в „Българска сбирка“ е включен и вече цитираният превод на „Снова сон. . .“ от К. Константинов. ⁹

Позочените преводи илюстрират постепенното налагане на Бунин в съзнание-то на българския читател. Като си спомня за това време, лично познаващият се с

⁷ Вж. Работнишко дело, 1904, бр. 3, с. 187, бр. 2, с. 119—120. Под творбите са инициали Б. Б. (вероятно Борис Бакалов, брат на Г. Бакалов).

⁸ Вж. Българска сбирка, 1906, кн. 2, прев. Ив. Арнаудов.

⁹ Вж. Българска сбирка, 1908, кн. 10, прев. Конст. Бродяга (псевдоним).

автора на „Листопад“ Ст. Чилингиrow пише: „Когато през 1903 г. излязоха двата първи тома от съчиненията на Ив. Бунина — „Рассказы“ и „Стихотворения“. . . , особено силно впечатление направиха съчиненията му на литературотворещите студентски среди и двете му книги се предаваха от ръка на ръка.“¹⁰ Но съдим ли от количеството на преводите, твърде забавени са темповете, по които се утвърждава Бунин у нас. Макар и да представят характерното, типичното като тематика и стилова изява в творчеството му, тях преводи не могат да дадат представа за мащабността и особеностите на неговия талант. Пък и преводаческата им интерпретация не е на особено равнище, въпреки че като негови преводачи се проявяват Д. Бояджиев и К. Константинов.

Това малко необичайно положение се дължи на особеностите на Буниновото творчество, на механизма, чрез който нашият читател заживява с естетическите ценности на руската литература, характеризиращ се с повишен интерес към класиката (Гогол, Толстой, Тургенев, Достоевски, Чехов), към предизвикателните прояви на новаторството, които имат различен смисъл при М. Горки, при Арцибашев, Л. Андреев, при Балмонт, Брюсов, Сологуб. . . А Ив. Бунин по стечение на обстоятелствата и по налагащи го като художник черти е едно „междинно“ явление, „архаист-новатор“. И се получава така, че по-трудно завладява интересите на широки читателски кръгове. Неслучайно някои го определят като „писател за писатели“¹¹. Както уточнява в цитираната по-горе статия Чилингиrow: „Все пак у нас той не беше широко познат. Пред него бяха предпочитани неговите съвременници Горки, Леонид Андреев, Евгений Чириков, на дори Юшкевич и Ски-талец. . .“¹²

Оказва се, че макар и познати по руските си издания на българския читател, все още не са преведени такива значителни Бунинови творби като „Деревня“, „Суходол“, „Антоновские яблоки“, „Братя“, „Чаша жизни“, „Господин из Сан-Франциско“, „Сны Чанга“, „Легкое дыхание“ и др. Въсъщност в тях са съсредоточени майсторството му на белетрист, художествената сила и социалният патос на неговия поглед към действителността („Село“, „Братя“, „Господинът от Сан-Франциско“). Епизодичната поява на отделни преводи в литературния печат не е достатъчна, за да го наложи в съзнанието на по-широки читателски кръгове. Възприемат го трайно отделни представители на творческата ни интелигенция.

Опитаме ли се да обобщим картината на Буниновите преводи и проникването на творчеството му у нас до войните (1912—1918), трябва да кажем, че тя е победна откъм прояви и целенасочен, разгръщащ се интерес в сравнение с темповете, с които се налага творчеството на Горки, Короленко, Куприн, Л. Андреев. . . Постигнатото е само предпоставка за плодотворното заживяване с качествата и обаянието на Буниновото творчество през 20-те—30-те години, когато значителна част от образците на неговата проза се издават, коментират се, предизвикват и литературоведчески интерес.

През 20-те—30-те години преводаческата интерпретация на Буниновата белегистика в България се стимулира от факта, че тя достига нови свои върхове („Митина любов“, сб. „Тъмни алеи“, „Животът на Арсениев“ и др.), както и от два съществени момента в неговия живот: пребиваването му в България след напускането на Русия (февруари—март 1920 г.) и присъдената му Нобелова награда за 1933 г.

¹⁰ Вж. Ст. Чилингиrow. Ив. Ал. Бунин в София. — Литературен глас, бр. 210, 1933. Същото твърдят в спомените си Н. Лилиев (вж. Г. Константинов. Лилиев сред своите приятели. С., 1971, с. 36); К. Константинов (вж. Път през годините. С., 1966, с. 454) и др.

¹¹ Вж. Г. Л. Волошин. И. А. Бунин. — Българска мисъл, 1934, кн. 1, с. 61—64.

¹² Ст. Чилингиrow. Цит. ст. — Литературен глас, бр. 210, 1933.

Тия две събития привличат интереса на нашата интелигенция към неговото творчество. Стихове и разкази на Бунин публикуват издания с твърде различен профил: „Литературен глас“, „Слънце“, „Църковен вестник“, „Съдба“, „Литературни звуци“ и др., статии върху творческия му път — сп. „Златорог“, „Славянски глас“, „Зора“, „Българска мисъл“, „Литературен глас“, „Църковен вестник“ и др. Така незначителното иначе сп. „Съдба“ публикува „Три малки разказа“ („Скарабен“, „Ужас“, „Страшен разказ“), преведени от Атанас Далчев.¹³ Друго издание, „Слънце“, отпечатва в превод на Л. Н. Вълчанов хубавия разказ „Есен“,¹⁴ стихотворението „Портрет“, преведено от Ст. Цанкова.¹⁵ В тоя процес на популяризиране на Буниновото творчество се включва и по-сетнешният ни изтъкнат белетрист Ил. Волен с превода на разказа „Над града“ в „Църковен вестник“, където са печатани още стихотворните творби „Кондор“ и „При Сиваш“.¹⁶ За пълнота ще посоча и преведеното в сп. „Литературни звуци“ стихотворение „Стояли ночи северного мая“.¹⁷

Особено място в изясняване картината на преводаческото популяризиране на Буниновото творчество през 30-те години заема в. „Литературен глас“, където срещаме специален брой, посветен на Бунин. Тук е включен разказът „В лоното на бащите си“,¹⁸ включен е и внушителен цикъл от поетически творби, създадени от автора в различно време — 11 стихотворения, сред които се срещат сонети, лирични миниатюри и др.¹⁹ Тоя цикъл е фактически най-значителното представяне на поета Бунин дотогава. Преводите са на Ст. Чилингиров (сонетите „На Алпите“, „Епитафия“, „Забравеният водоскок“, миниатюрите „Ракита“, „Навред гора. . .“, „Тъжна нощ кат моите мечти“), на Калина-Малина („Очите кротки, като на сърна“, „Залезът далече. . .“, „Цветът на морската вода“), на Васил Пундев („Нощна виелица“, „Кипариси“).

Но през 20-те—30-те години част от най-значителните творби на Бунин се появяват на български език и като самостоятелни издания. В „Мозайка от знаменити съвременни романи“ са включени три тома от добиващия световна известност белетрист — „Любовта на Митя“ (1927, прев. Г. Д. Юруков), „Господинът от Сан-Франциско“ (1935, прев. Васил Д. Юруков) и романът „При изворите на живота“ (1935, прев. Васил Д. Юруков). Това са творби, които и сега представят съществена част от значителното в прозата на Бунин — повестта „Митина любов“ и „При изворите на живота“ не се нуждаят от уточнявания. Ще спомена, че и в другия том са включени три от зрелите Бунинови повести — „Господинът от Сан-Франциско“, „Чашата на живота“ и „Братя“. Към тях трябва да прибавим други, по-незначителни издания — „Богинята“ (1927, преводачът не е посочен), малкия портрет на Мопасан (1936, прев. Крум Йорданов).

Едва след тия книги може да се говори за пълноценно общуване с идейно-естетическия свят на Буниновата проза. Защото повести като „Митина любов“, „Господинът от Сан-Франциско“, „Братя“, романът „При изворите на живота“ съдържат всичкото онова — проблематика, дълбочини на човешки преживявания, насоки и сила на изображение, — познато от цялото му творчество. Неслучайно у нас писалите за прозата му споменават, че „зениът на неговото слънце е

¹³ Вж. сп. Съдба, 1942, кн. 4. Разказите са създадени през 20-те години и са включени сега в т. V от Събр. съч. на Бунин.

¹⁴ Вж. сп. Слънце, 1920, кн. 5. Сега — в т. II от Събр. съч.

¹⁵ Вж. сп. Слънце, 1921, кн. 1, с. 120.

¹⁶ Вж. Църковен вестник, бр. 46, 1933, с. 529—532. Преводачът на стиховете не е посочен. Ил. Волен също не си го спомня.

¹⁷ Литературни звуци, бр. 4—5, 1921, прев. Христофор Г. (псевдоним).

¹⁸ Вж. Литературен глас, бр. 210, 1933. Сега е в т. V със заглавие „К роду отцов своих“ по книгата „Петлистые уши“.

¹⁹ Вж. Литературен глас, бр. 210, 1933. Почти всички стихотворения са включени в т. I от Събр. съч.

„Животът на Арсениев“. Пък и сам Бунин в деня на съобщението за дадената Нобелова премия отговаря на журналистите, че вероятно му я присъждат за романа „При изворите на живота“. Включени в поредицата от знаменитите съвременни романи, в сполучлив превод, трите книги на Бунин са много съществен момент от проникването на творчеството му в България.

Нови стъпки за популяризирането на Бунин у нас са изданията от последно време. По петтомното издание от 1956 г. бяха съставени „Избрани произведения“ в два тома от изд. „Народна култура“.²⁰ В тях са включени значителна част от разказите и повестите на Бунин от отделните периоди на творческия му път — от „Танка“, един от първите му разкази, до творбите от „Тъмни алеи“. В това най-пълно и представително за българския читател досега издание на Буниновата проза заемат мястото си „Антоновки ябълки“, „Леко дишане“, „Суходол“, „Любовта на Митя“, „Село“, „Делото на корнет Елагин“, „Граматика на любовта“ и др. Преведен е за втори път романът „Животът на Арсениев“, привлечени са част от спомените му за Чехов и Толстой.

Още две издателски прояви разширяват кръга от творби на Бунин в превод на български — сборникът от 14 новели „Тъмни алеи“²¹ и „Откъснати страници“, където са включени част от есеистичните, автобиографичните и мемоарните фрагменти на Бунин и Куприн.²²

Картината на преведеното от белетристиката на Бунин у нас, съотнесено към представата, която налага за творчеството му деветтомното издание на събраните му съчинения, разкрива едно забавено, но последователно приобщаване на българския читател към Буниновото наследство. Когато дирим потенциалните и реалните възможности за творческо влияние, за присъствието на неговия опит в търсенията на нашата литература, ще видим, че забавеността е казала своята дума. Едва в последно време се появи единствената антологична подборка на Бунинова поезия²³ — издание, което несъмнено ще подпомогне дозавършването на представата за дълбочината и органичността на неговия художествен талант, за самобитността и своеобразието на неговия творчески свят.

*

Покрай преводите друга съществена страна, свидетелстваща за проникването на Буниновото творчество у нас, е картината, която ни разкриват критико-оценъчните съждения и обобщенията на литературната наука. Наблюденията и изводите дооткрояват активизиращата му роля в художествената практика на нашата литература. Колкото и скромни да са обобщенията, колкото и епизодично да подлавят и осмислят проявите на поета и белетриста Бунин, статиите, бележките, рецензиите около Буниновото творчество идват да документират пътя, по който то става достояние на нашата интелигенция, насоките, в които тя го възприема.

Естествено е, като имаме пред вид, че родната ни литературна наука по традиция е насочвала и насочва усилията си най-вече към явленията на националния ни литературен живот, като имаме пред вид, че става дума за един безспорно сложен автор, творчеството на когото занимава руско-светската, а и световната литературнонаучна мисъл, наблюденията и критическите преценки на наши изследвачи да нямат особено място в „буниноведението“. Още повече, както предварително подчертах, в голямата част от случаите проявите са не изследователски,

²⁰ Вж. И. А. Б у н и н. Избрани произведения. Т. I—II. С., 1961.

²¹ И. А. Б у н и н. Тъмни алеи. С., 1975.

²² Вж. И. в. Б у н и н, А. л. К у п р и н. Откъснати страници. Варна, 1976, прев. Виолета Манчева, Мария Блажева.

²³ Вж. И. в. Б у н и н. Избрани стихотворения. С., 1979, прев. Ив. Теофилов.

а популяризиращи, обзорни. В тоя смисъл наложеното като оценка, като насока на възприемане на Буниновото творчество е със значение единствено при по-пълното изясняване на проблема „Бунин и българската литература“, отчасти за темповете, по които се развива българската русистика в отношението ѝ към авторите от типа на Короленко, Куприн, Л. Андреев. . .

Първата пределно лаконична характеристика, която привлякох вече, срещаме в „Летописи“ към преведения разказ „Свиждане“. През 1903 г. публикуваният цикъл стихотворения е придружен от малкия, но много точен на наблюдения критически портрет „Иван Бунин“, подписан с инициалите Б. Д., зад които вероятно стои Д. Бояджиев.²⁴ В него Бунин е охарактеризиран като поет с високи изисквания и отговорност към художествената литература, с проникновено виждане и познаване на живота, на руската природа, на човека. Без да се търсят конкретни творби, да се правят анализи и позовавания, уловено е онова специфично, категорично, което налага Бунин като самостоятелна фигура на руския литературен живот от началото на века, когато са живи още Толстой, Чехов, творят Горки, Короленко, Куприн, Л. Андреев. . . Импресионистичната характеристика съдържа верни внушения, които идват като естествено продължение на трайно общуване с поезията на Бунин: „Бунин обича живота, проявен дори и в най-дребната твар, и с широко разтворени ноздри поема дъха на вселената и „лови радостта на живота във всичко“. Той обича природата с внимателна и съсредоточена любов и на неговата душа, мека и нежна като мургавите странички на тъжно либе, тя се представя като тънка и стройна девойка със сухо лице, златни коси и сини очи. Той е най-добрият импресионист в руската книжнина. За неговите усещания нищо не остава недостъпно и от всичките мириси и цветове на бледната, тъжна северна природа той създава лекия въздух на приятно-драго настроение.“

След като е подчертал своеобразната сетивно-пластична стихия на Буниновото творчество, авторът на портрета счита за нужно да го проектира на фона на съвременните търсения в руската литература. Прави го, без да прибегва до конкретни паралели, без да детайлизира обобщенията си. Но можем да кажем, че още Д. Бояджиев е доловил двойствената природа и позиция на Бунин във водовъртежа на тогавашния литературен живот в Русия: „Почти всичките му песни пробуждат, с откъслечни и често сякаш несвързани думи и образи, само настроения, и затова той може да се смята за един от ратниците на тая литература, която иска да смени само с настроение цялостните и всеобемни впечатления, будени от произведенията на великите художници на словото. Това стремление на младите писатели — да заместят целната хубост на великите художествени произведения с непонятните и неизразими усещания на настроението, е може би твърде печално за културата на литературата, а в известен смисъл и за човешката култура, но пък затуй, какво голямо благо е това стремление за модерния човек, който се мятва в безпомощността на своето безсилие и незнание, и с каква жажда изсушава той чашата, напълнена с отровата на безнадеждността и скръбта, която му напълват услужливите „настроители“, сякаш тая призрачна отрова иска да убие оная, която ежедневно, капка по капка, събира в душата му делничния живот.“

Привлякох малко по-дълъг цитат от разсъжденията на Д. Бояджиев, защото така характеризираме сравнително цялостно и неговата душевна и творческа устроеност — въпрос, на който няма да се спирам, разбираме какво го е подтик-

²⁴ Освен другите, косвено доказателство, че зад инициалите Б. Д. се крие Д. Бояджиев, е еднаквостта на финала на критическия фрагмент и къс от спомен на П. Росен за Бояджиев, написан независимо от бележката в „Летописи“ (вж. К. Христов, Д. Бояджиев, Т. Траянов в спомените на съвременниците си. С., 1969, с. 453).

нало към творчеството на Бунин, желанието му да го превежда и т. н. Но не по-малко важно е и другото — че е доловил една много съществена отлика на Буниновата поезия: от една страна, нейната близост до традициите на XIX в., от друга — присъствието на новото, на съвременното, което не нахлува така категорично и революционизиращо, както е в творчеството на Горки, на руските символисти (Брюсов, Балмонт, А. Белий и др.)

И други факти свидетелствуват, че творчеството на Бунин се следи от нашата творческа интелигенция. Така например в книгописа на сп. „Съвременна мисъл“, където сътрудничат Д. Бояджиев и К. Константинов, е отбелязано: „Иван Бунин. Свършил нова повест из селския живот, озаглавена „Суходол“. Сега работел върху систематизирането на своите впечатления, изнесени из пътешествията му по горния Египет и Цейлон.“²⁵

Както трябва да се очаква, по-значителен е интересът на критиците и изследвачите към творчеството на Бунин през 20-те—30-те години, пак по същите причини, които тогава довеждат до по-интензивното му превеждане у нас. Някои от проявите имат популяризаторски характер, какъвто е случаят със статиите на М. Кремен(в. Зора, 1 март, 1920), на Н. Бобчев („Нобеловият лауреат Иван Бунин и българите“, в сп. Славянски глас, 1933, кн.3—4), на Ал. Дзивгов („Знаменитият руски писател Ив. Бунин получи Нобелова премия“, в. Литературен глас, 1933, бр.210), на Ил. Волен („Иван Алексеевич Бунин“ в Църковен вестник, 1933, бр.46), на М. Стоянов („Бунин и руските селяни“), преведените фрагменти на Б. Зайцев („Бунин увенчан“), на Гл. Волошин („Проза, поезия и вдъхновение у Бунин“), на Г. Рапопорт („Геният на Бунин“) — също публикувани в специален брой на „Литературен глас“ от 1933 г. Повечето не притежават особени интерпретационни качества. Може би трябва да обърнем внимание на две от тях — на статията на Ст. Чилингиров, в която се съдържат шрихи от портрета на Бунин по време на престоя му в България, и на написаното от Ил. Волен.

Макар и кратка, статията на Ил. Волен съдържа верни оценки и впечатления: „Цената на Бунин е преди всичко в неговата голяма белетристика. Като Толстой той пише просто и ясно, обича точността, измереността, аристократичната съдържаност на средствата и винаги мислите и чувствата у него се покриват напълно с формата. . . Той притежава магическа сила със слово да създава предмети и хора. У него руската душа е разгърната с цялата си сложност, дълбочина и трагичност, както у всички големи руски писатели. Също като Толстой, Бунин сваля маската на лъжата и фалша в живота. . . Той вижда единство и хармония в света. Той обича красотата на живота. В своето творчество Бунин съчетава майсторски възторга на романтиката със съдържаността на реализма. Той е един от най-добрите пейзажисти в руската литература.“²⁶ Скрытата в тях редовно възхита е отправна точка на младия тогава белетрист за трайно контактуване с художествената мисъл на Бунин. Неслучайно още тогава той смята, че „неговата белетристика със своята съдържаност и истинност е белетристиката на бъдещето“²⁷.

От по-друго естество са оценките на Б. Пенев, М. Николов, П. Бицили, Гл. Волошин, където срещахме професионално извлечени и защитени гледища за една или друга страна на Буниновото литературно дело. Б. Пенев публикува отзив за повестта „Митина любов“ (сп. Златорог, 1926, кн. 1), взема отношение към творчеството му в рецензията си „Нова руска антология“ (Златорог, 1921, кн. 1—2), в статията „За литературния плут“ (Златорог, 1922, кн. 2).

²⁵ Вж. Съвременна мисъл, 1911, кн. 10, с. 768.

²⁶ Вж. Църковен вестник, бр. 46, 1933, с. 530.

²⁷ На въпроса ми (в едно писмо от 3 юни 1978 г.) „Спомняте ли си въз основа на какво направихте характеристиката на Бунин през 1933 г.?“ Ил. Волен отговори: „Характеристиката му направих въз основа на всичко, което бях помирисал от Бунин.“

Те издават едно задълбочено познаване, верен критерий при определяне насоките на руската поезия от началото на века. Трябва да ги третираме като частични прояви на неговия продължителен и разгърнат изследователски интерес, за който свидетелства и архивата му, чиято крайна цел е била написването на цялостно изследване за Бунин.

Със своите качества се налага статията на М. Николов „Иван Бунин в последните си произведения“.²⁸ Формулирани са редица приемливи обобщения над идейно-естетическата същност на Буниновите стихотворни и белетристични творби от 20-те години, намерили място в сборниците „Митина любов“ и „Йерихонска роза“, нееднократно са позоваванията на „Село“, „Господинът от Сан-Франциско“, „Суходол“, „Леко дишане“.

Като имаме пред вид обема и характера на статията, се убеждаваме, че тя се нарежда сред сериозните опити за критико-оценъчно осмисляне на Буниновото творчество. Срещат се констатации от рода на: „Естеството го е надарило с остра физиологична възприемчивост, за която светът се открива с всичкото разнообразие на своите багри, аромати и звукове, и с богата душа, способна да разбере и най-сложните, и най-тънките преживявания и състояния.“ Или пък — „когато четем Бунина, ние като че ли винаги стоим на брега на вечността“, „недостижим е и детайлният психологически анализ“ и др.

Критикът много вярно е забелязал, че една светогледна еволюция заляга в творческото самоизображение и в изобразяването на света при Бунин, в началото на която стои художествено овеществявана и защитавана максимата „Светът е неизказано خوبав...“. Нали стихът:

Ищу я в этом мире сочетанья
прекрасного и вечного...

има програмен характер за по-голямата част от творчеството на поета и новелиста? Но е истина и другото, че създаването през последните години е покритие на противоположната максима: „Животът е досаден зимен ден в мръсна кръчма, нищо повече.“ Без да засяга обществено-политическата ситуация, в която се намира Бунин, М. Николов подчертава, че причините за тази еволюция са в „ужаса и безобразието на нашата жестока съвременност“.

Редица качества на Буниновото творчество, и то в интересен паралел с прозата на Тургенев, разкрива и П. Бицили в статията си „Бунин като художник“.²⁹ Определяйки го като „художник до мозъка на костите“, изследвачът обръща специално внимание на националния дух и колорит на Буниновата белетристика. Обогатява задълбоченото третиране на Бунин и статията на Волошин „И. А. Бунин“.³⁰ Пак по същото време е публикувана любопитната в друго отношение статия на самия Бунин „Как ми бе дадена Нобеловата премия“. За нея като въведение е отбелязано: „В статия, писана специално за „Зора“, тазгодишният лауреат на голямата Нобелова премия за литература описва тържеството при връчването на наградата в Стокхолм...“³¹ По-особено място в панорамата от оценки в нашия периодичен печат заема бележката на Г. Бакалов „Бунин и „коравият“ залък на изгнанието“.³²

Не може да се каже, че в по-ново време от страна на нашето литературознание, от страна на българската русистика се забелязва коренна промяна в интереса към творчеството на Ив. Бунин. Но това, което е факт, свидетелства

²⁸ Вж. М. Николов. Литературни характеристики и паралели. С., 1930, с. 102—113.

²⁹ Вж. Литературен глас, бр. 210, 1933.

³⁰ Вж. Българска мисъл, 1934, бр. 1, с. 61—64.

³¹ Вж. в. Зора, бр. 4360, 15 ян. 1934 г. Тук са публикувани и кратки информации за награждаването на Бунин (вж. в. Зора, бр. 4308 и 4314, 1933 г.).

³² Вж. сп. Звезда, 1933, кн. 8—9.

за внимателно отношение и амбиция за улавяне на същността в него. Става дума за есеистичната скица на К. Константинов „Иван Бунин“,³³ за предговора на Ив. Цветков към книгата „Откъснати страници“, за студията на С. Русакиев „Реализмът на Иван Бунин“.³⁴ Сред тях с професионално-литературоведческата си задълбоченост се открояват изследванията на Б. Бунджолова. Първата ѝ студия „К вопросу о стиле ранней прозы И. А. Бунина“ е фактически едно задълбочено навлизане в поетиката на разказвача Бунин.³⁵ Като си поставя задача да обхване „реализацията на повтарящите се мотиви в структурата“ на Буниновата ранна проза, Бунджолова търси структурно-системния облик на неговия стил и постига редица верни наблюдения и изводи. Същия характер има и „Жизнь Арсеньева“ как енциклопедия Бунинского стиля“ — разгърнат и задълбочен лингво-стилистичен анализ на Буниновия роман откъм неговата същност като естетическа структура.³⁶ Наблюденията се съсредоточават върху стиловата и художествена специфика на повествованието с оглед на задачите му на автобиографичен тип повествование. Така в изследователските усилия на Б. Бунджолова се открояват подстъпите на нашата русистика към творчеството на Ив. Бунин, намира израз и възплъщение нивото на съвременната му литературоведческа интерпретация.

*

Данните, които ни дават наблюденията над преводите на Буниновото творчество и литературоведческият интерес към него, съставят външната страна, очертават, така да се каже, „неестетическия план“ на проблема „Бунин и българската литература“. Такъв характер има и постигнатото въз основа на изясняване на личните му връзки с литературните среди у нас.³⁷ Вече след като е уточнена картината на преводите на неговата поезия и белетристика, след като имаме представа за непосредения му контакт с представителите на художественотворческата ни интелигенция, след като са проследени и критико-оценъчните „погледи“ към неговото творчество — едва тогава може да се премине към изясняване на въздействието му върху търсенията на отделни поети и белетристи у нас, да се обобщи естетическият смисъл на контакта на българската литература с творчеството на Бунин.

Епизодични са проявите, които идват да свидетелствуват за влиянието на поета Бунин върху българската поезия. Когато Буниновото творчество е популярно у нас и се чете, поетите ни са увлечени от естетиката на символизма, с чиито руски представители той воюва безкомпромисно. Но следи от въздействието на неговия стих може би откриваме само в творчеството на Д. Бояджиев, първия негов преводач на български език. На нашия трагично завършил живота си поет е близка, сходна атмосферата на Буниновия стих, драматичното изживяване на любовта, общението с природата. . . Макар и тук да не могат да се прокарат конкретни паралели, има нещо, сближаващо идейно-естетическото внушение на Буниновата и Бояджиевата поезия. За съжаление не са запазени писмата, които знаем, че си разменят Бунин и неговият български преводач, за да можем с по-голяма сигурност да съдим за характера на техните взаимоотношения и оттам — за насоката на интересите на Бояджиев към една или друга страна на Буниновото творчество. Но ето и една поетеса, Дора Габе, в годините

³³ Път през годините. С., 1966, с. 454—465.

³⁴ Сб. в чест на акад. М. Арнаудов. С., 1969.

³⁵ ГСУ, Слав. фил., 1973, т. 66, кн. 2, с. 175—246.

³⁶ ГСУ, Слав. фил., 1974, т. 67, кн. 2, с. 99—171.

³⁷ Вж. Ив. Радев. Иван Бунин и литературните среди у нас, — Литературна мисъл, 1974, кн. 1, с. 110—116.

на творческата си зрелост, прибягна до създаването на творба, дала наслова на книгата ѝ „Почакай, слънце!“, каквато творба, със същото заглавие, има Бунин от първата четвърт на века. Известен от библейския текст е възгласът на Исус Навин: „Стой, слънце, над Ханаан и, луна, над долината Авилонска.“ От него тръгва Бунин, когато пресъздава неудовлетвореността и жаждата за живот на лирическия си герой:

Что впереди? Обрыв, провал, пучина,
Кровавый след зари. . .
О, если в власть и властный крик Навина:
„Стой, солнце! Стой, замри!“

Дора Габе запазва само патоса на основната идея, която отразява личната ѝ неудовлетвореност от постигнатото, която е в съзвучие с чувството ѝ за съвременност, за обвързаност с напрегнатостта на днешния ден:

Почакай, дай ми време
да разбере как може да се спи
във тоя разтревожен свят,
когато е безсънието съвест,
а съвестта е ден?
Почакай, слънце!

Трудно е да се отсъди доколко поетесата, която се е познавала и лично с Бунин от времето на неговия престой в България през 1920 г., е подела мотив, свързан с тази негова стихотворна творба. Това е по-вероятно, отколкото импулс да ѝ е дало цитираното заклинание на Исус Навин — „Стой, слънце!“, включено в книгата на Бунин „Роза Йерихона“ (1924), която е много популярна тогава у нас. Но и факти от подобно естество не променят картината на съвсем скромното и откъслечно въздействие на Буниновата поезия върху прояви на отделни наши поети.

Поради характера на своето творчество, поради конкретно-историческата и естетическата ситуация в литературата ни от първата четвърт на века Бунин не оказва значително влияние върху нашия художествен процес. В това отношение той определено отстъпва на онова, с което се включват в националното естетическо мислене Толстой, Достоевски, Чехов. . . Неговата слава (по думите на К. Калчев) се е засенчвала „до известна степен от славата и популярността на Максим Горки“³⁸.

Но е специфична формата, в която се реализира ефектът от досега с Буниновото творчество — тоя ефект има подчертано естетически характер, реализира се на нивото на естетическите аспекти на литературния процес. Затова и трудно се откроява, затова и не така лесно се обособяват отделните му съставки, картината на проявлението му в творчеството на отделните автори — Д. Бояджиев, К. Константинов, Д. Габе, Ил. Волен, Ан. Каралийчев. . . Тая обща констатация се подкрепя и от конкретните наблюдения, осъществени главно върху моменти от творчеството на Бунин и К. Константинов, на Бунин и Ил. Волен. Личните признания и оценки на нашите белетристи, отделни техни творби са основата, върху която ще се разгърне по-нататъшният ход на изложението.

„Той минава като невидим спътник през цялото мое съществуване, от първите години на съзнателния ми живот до днес и ще остане такъв до края. . .“ Това са думите, с които К. Константинов започва краткия си, но много съдържателен и богат на лични наблюдения есеистичен очерк за Ив. Бунин, писан в началото на 60-те години. Твърде задължаващо, откровено и симптоматично признание, особено като имаме пред вид, че го прави съдържаният, с доказан такт

³⁸ В писмо до мен от 8 юни 1978 г.

към творчеството на другите и към собственото си достойнство писател като автора на „Път през годините“. То, както и документираните факти — оценки, позовавания, преводи на Бунинови творби, — ни подтиква да съсредоточим вниманието си върху неговото лично творчество, когато става дума за рецепцията на Бунин в нашата литература.

Изясняваме ли въпроса за въздействието на Бунин върху Константин Константинов, действително имаме добрата възможност да тръгнем и се опрем на личните му преценки за тоя изтъкнат майстор на руската проза. От тях се убеждаваме колко дълбоко е заседнал Буниновият художествен свят в светоусещането и творческото кредо на нашия писател. „Отдавна, преди повече от десет години аз бях страстен поклонник на Бунин и приемах безусловно всичко написано от него“ — споменава той, като проследява битието си от началото на 20-те години.³⁹ Личи не само едно добро познаване — отишъл е много по-далече, като ни е оставил свидетелствата и възхищението от едно духовно заживяване със същността на Буниновото творчество.

Оказва се, че при К. Константинов три от най-важните предпоставки, които способствуват и обуславят механизма на творческото влияние, са налице. На едната от тях вече обърнах внимание — пълноценното опознаване, заживяване и адмирации на Буниновото литературно дело. Другата е свързана с факта, че макар и отличен стилист и с богата литературна култура, К. Константинов не е сред първенците на нашата белетристика — т. е. талантът му е не така категорично открояващ се и самостоятелен, нещо, което предполага адаптация към чужди творчески светове. Третата произтича от сходните черти на душевна нагласа, които откриваме у Бунин и К. Константинов — склонност към съзерцателност, към естетизиране на родното, към духовно-психологическо вглъбяване в преживяванията.

Но каква картина ни разкрива белетристиката на самия К. Константинов? Дали ни дава податки за очертаване на влияние като последица от посочените предпоставки?

В съгласие с по-общите форми и характер на въздействието на Бунин върху българската литература — въздействие не в сферата на идейно-тематичното и философско-мирогледното, а в насоките на по-трудно уточними естетически внушения и приемственост, и при К. Константинов то не е в познатите форми. Ако тръгнем от ставащата традиционна дихотомна теза за взаимодействието между литературите — контактология и типология, — е трудно да изясним механизма на резултата от общуването на нашия белетрист с творчеството на Бунин. Защото контактуването е документирано на широка основа, но не прераства в отражение върху белетристичните му творби. Общо взето, и събитийната, и сюжетната основа на прозата на двамата художници не дава основание за наблюдения и изводи от типологическо естество. Твърде различен е характерът на описваната от К. Константинов в разказите му българска провинция на 20-те — 30-те години от онова, което постига в белетристичните си платна Бунин.

Наблюденията върху разказите на Ив. Бунин и К. Константинов свидетелствуват, че липсва подемането на сходни сюжети, на композиционни и идейно-естетически внушения в ония форми, чрез които обикновено градим представите си за творческо влияние. И въпреки това — за такова трябва да говорим. Не само защото към него ни приканват личните декларации на нашия белетрист — в литературата са познати случаи на несъответствие между личните признания и творчески реализираното. В неговата проза действително откриваме следите от влияние на Буниновото творчество. Но то не намира толкова прекия си, кол-

³⁹ Вж. Път през годините. С., 1966, с. 332.

кото косвения си израз. И то чрез сходното, единното тълкуване, възприемане и осмисляне на основни естетически принципи, които се отразяват върху общата тоналност и духовна атмосфера на създаденото, в осъзнаване мисията на художника и формите на житейското му и духовно присъствие. Ключ в това отношение е казаното от К. Константинов за Бунин — като оценка, като отглас на асимилирано въздействие.

Така не в конкретните творби, а в цялостната творческа позиция на К. Константинов, в неговата естетическа платформа се отразява и наслоява ефектът от досега му с поезията и прозата на Бунин. „Уроците“, които получава от него, не са уроци по композиция, теми и сюжети, а подпомагат неговото духовно-естетическо вглъбяване. Те стават частица от авторовото „аз“ в неговите вътрешно психологически съкровени измерения, от трайното и непроменното в неговата мисия на художник. И не е ли това оптималната форма на пълноценно естетическо въздействие, на творческо общуване и школовка?

Няма да категоризирам и йерархически да уточнявам степента и характера на резултата от въздействието на Бунин върху К. Константинов, и то въз основа на отправки към абстрактното. Но е очевидно, че се сблъскваме с феномен, който трудно се уточнява под знака на често прилаганите схеми за влияние.

Само една от насоките на К. Константиновото творчество дава възможност за по-конкретни наблюдения — мемоарната му проза и главно „Път през годините“. В есеистичните му страници проличава именно онази съзерцателност и медитативно-съпреживяващо отреагиране на света и засяганата действителност във форми и със средства, познати от Буниновата проза. „Път през годините“ неслучайно има за мото стиха на Бунин „День мой догорел, но след мой в мире — есть“. По своята същност книгата отговаря на романа „При изворите на живота“, заема сходно място в търсенията на К. Константинов. Това ни кара да съсредоточим вниманието си и да прибегнем до по-разгърнато тълкуване на значението им.

„Път през годините“, която, външно погледнато, е продължение на наша традиция (да си припомним „Преживяното“ от Влайков), е в същност нещо ново за литературния ни и духовен живот, защото е обърната не толкова към житейското и всекидневното, колкото към духовно-интелектуалното отреагиране и заживяване със сложността на света. Тя е фактически начало на нова традиция — след К. Константинов автори като Ил. Волен, К. Калчев, О. Василев, Б. Райнов и др. чрез мемоарно-есеистичната проза осмислиха личния си изминат път на фона „на годините“. Според твърденията на познати на К. Константинов той работи творбата си още от 1948—1949 г., като я издава едва през 60-те години (т. I — 1960, т. II — 1962). Типологически тя се родее с „Време, години, живот“ на Иля Еренбург, публикувана по същото време, но като че ли има своите пътища и начални импулси в част от идейно-естетическия свят на „При изворите на живота“ от Бунин.

Заемайки се да възсъздаде миналото, да проследи житейския си път, К. Константинов не дири чистите белетристични форми. По-удобна и плодотворна се оказва мемоарно-есеистичната структура на изложението, където чрез фрагмента постига характеристиката на цялото, чрез съхраненото в спомена — емоционалната атмосфера на преживяното и реакциите. Въпреки че Бунин избира жанра на свободното белетристично повествование, „Животът на Арсениев“ се сочи като роман, в тази насока творбите добиват сходното, близко звучене на равностетка с нейните лирично-съкровени и панорамено-обобщаващи внушения.

Наблюденията свидетелствуват за близост, която има и конкретно-текстуален аспект. Преди да посоча отделни моменти, ще напомня, че в творби с мемоарно-документален и споменен характер те не могат да бъдат показателни — като фактология, като възли от разгръщания житейски път на автора-герой на твор-

бата. Не бива въз основа на тях да градим представата и обобщенията си за влияние, защото имат преди това своята обусловеност в извънлитературните страни на изобразяваната действителност. Но тук, в конкретния случай, когато става дума за сходни моменти между „Животът на Арсениев“ и „Път през годините“, уточняването им има известен естетико-творчески смисъл, защото нито едната, нито другата творба, особено първата, нямат чисто документален характер. Пък и нещо друго прави тях сходни фрагменти свидетелства за близост. Те отразяват сходството на ответни реакции от по-общ психологически характер, което сочи, че авторската памет при създаването на „Път през годините“ е съхранила следи от света на „При изворите на живота“. За да подкрепя тия твърдения, ще привелек няколко случая.

Когато навлиза в същината на автобиографичния си разказ, Бунин споделя: „Постепенно хората навлизаха в моя живот и ставаха негова неразделна част.“⁴⁰ В същата насока е констатацията и на К. Константинов: „Така навлязахме ние малките в живота, изпълнени с изострен възторг и смут, в който се четеше вече нашата съдба.“ Така пише, за да продължи пак в буниновски стил: „В тая закономерност една неподозирана, но жилава връзка спояваше нещата и хората през времето и през пространството, и дълги години по-късно, в залеза на съществуването си, всеки щеше да почувствува все по-силно това единство и да се възвърне, както казва Бунин, към извора на дните си.“⁴¹

Ето и друг паралелно осъзнат момент. При Бунин: „В детската душа остава най-вече ясното, слънчевото. . .“ К. Константинов споделя: „В същност целият наш детски живот тогава беше един спокоен и светъл ден, който нямаше край.“ Друг момент. При Бунин: „Хората съвсем не са еднакво чувствителни към смъртта. . . Кога и как добих аз вяра в бога, понятие за него, усещане за него? Мисля, че заедно с понятието за смъртта. . .“ При К. Константинов: „Дълго време нас ни пазеха, доколкото бе възможно, от всякакъв по-непосредствен досег със смъртта. Но веднъж, съвсем неочаквано, смъртта мина край нас по един толкова странен и тържествен начин, че в първия миг бяхме повече смаяни, отколкото уплашени.“

Сходни конкретни фрагменти и изходни положения между „Животът на Арсениев“ и „Път през годините“ могат да се привлечат немалко. Но ще повторя — те имат уточняващ характер, когато дирием въздействието на Бунин върху белетриста К. Константинов. До известна степен илюстрацията на „следите“ в авторската памет, тия фрагменти в никакъв случай не променят същността на Буниновото въздействие. Вярно е, че паралели от подобно естество могат да бъдат прокарани между „Животът на Арсениев“ и други Константин Константинови есеистични прояви. Само един пример. При Бунин: „Защо още от детинство човек го тегли далечината, просторът, дълбочината, височината, неизвестното, опасното, онова, в което животът може да се разгърне, дори да се погуби заради нещо или заради някого?“ Ето фрагмент от въведението в книгата „Празници“ на К. Константинов: „Земни пътища, земни пътища! Какво непознато участие имате вие в живота на всеки от нас! Ние не подозираме всичките неочакваности, които ни е приготвила вашата сплетена мрежа. Ние никога не знаем на кой завой ще ни срещне съдбата.“

Но мисля, че по-важни и показателни са сходствата в по-общите насоки на мемоарно-есеистичното изображение в „Животът на Арсениев“ и „Път през годините“. Онова, което К. Константинов сочи като характеристика на Буниновата проза, е мерило за оценката на общото в тяхната творческа рефлексия: „Тук

⁴⁰ И. А. Бунин. Избр. произв. Т. I. С., 1961, с. 262. По-нататък цитатите ще бъдат от това издание.

⁴¹ К. Константинов. Път през годините. С., 1966, с. 54—55. Цитатите ще бъдат от това издание.

всичко е обърнато навътре, до най-последните дълбочини, отдето извира чудотворна жива вода, която напълва ту кристална чаша, ту обикновен кърчаг, ту човешка шепа.“ Моментите на близост се налагат въз основа на сходното заживяване с основните човешки проблеми на битието, които стават естетически дилеми на художественото пресъздаване на света — за времето и смисъла на човешкото съществуване, за мисията на художника, за неотделимостта от родното и т. н. Проблемът за времето и мястото на човешкия живот в него като психология и духовно присъствие занимава Бунин, занимава го настоятелно, мъчително и търси своята завършеност в автобиографичния му роман. Горчивото заключение във фрагмента „При извора на дните“ — „И от моите опити да разгадай живота ще остане само една следа: драскотината по стъклото, намазано с живак“ — е само израз на пореден момент от трагичността на човешкото творческо усилие. Тоя проблем занимава и К. Константинов в „Път през годините“, в есеистичните му откъси. В тоя дух е още въведението ѝ: „В нашия бърз и кратък живот на земята съдбата ни е дала най-голямата утеха: паметта — това истинско чудо, което е един от образите на безсмъртието.“ Без да утежнявам изложението с цитати и примери, ще отбележа, че в тия насоки на възприемане на света и осмисляне на собствената си житейска и творческа позиция К. Константинов до известна степен изгражда своите принципи под въздействието на Бунин. Неговата наблюдателност и рефлексия носят отпечатъка на общуване с усложненото възприятие на Бунин. И при двамата повествованието не се движи по линията на „търсене на изгубеното време“, а в осмисляне на неговата духовна същност като материален досег със света и хората. Приобщил се към естетическата визия и схващания на Бунин, нашият белетрист съвсем естествено постига внушения, които сродяват някои страни на изображението и самоизображението с онова, което познаваме от „Животът на Арсениев“.

Блиски моменти по линията на рефлексията откриваме и в други насоки. В отношенияето си към природата К. Константинов е по буниновски съзерцателен и медитативен: „Ще минат години, ще минат десетилетия може би, ако съдбата продължи земните ми дни, но тая нощ ще остане все така жива, откъсната от всичко досегашно, като най-чист и най-дълбок час в живота ми. Ни една любов, ни един възторг не ще се сравнят никога с това чувство, на което няма име, на пълно всеотдаване, на безмълвно и щастливо стопяване в тая велика и неизвестна същност, която обгръща всичко: и огромната заспала планина, и далечните звезди, и дълбоката нощ наоколо с хилядите невидими живота в нея, и кроткото око на мулето, в което играе отражението на пламъка, и моето нищожно съществуване, изпълнено с радост, че живее и че може да чувства всички тия чудесни и непостижими неща.“⁴² Такова свещенодействено, взаимопроникващо общение с природата, от чиито последици избухват пламъците на преклонение пред непреодолимата сила на живота и на жаждата за живот, постигнато от преплитането на пантеистичното и духовно-съкровено, ние познаваме само от прозата на Бунин. За него природата, късчето от родината, са част от неговата същност, населени с неговата духовност. Константин Константинов — не в разказите, а в пътеписите и есеистичните си творби — се домогва до сходно сакрално извисяване и тълкуване на родното, изцяло готов да отдаде заслугата за себеосъществяването си на това, че е частица от родовия „космос“ на българина: „И аз мога само да бъда благодарен, че моят жребий бе да мина по вас, пътища, из тая памтивековна, мълчалива и благословена земя.“

Без да дира детайлната картина на онова, което свидетелства за близко оживяване на спомена и миналото в „Животът на Арсениев“ и „Път през годините“ от Бунин и К. Константинов, мисля, че станаха ясни насоките, в които се откроя-

⁴² К. Константинов. Празници. С., 1969, с. 27.

ва въздействието на руския майстор на словото върху нашия белетрист. Елементите на това въздействие и тук доказват, че на К. Константинов Бунин не сочи толкова пътища, не „предлага“ сюжети и белетристични прийоми, а му помага да изгради собствената си художествено-стилова обособеност, да заживее с естетически норми, които му стават кредо през целия творчески път. Дори ако си позволим отклонението въз основа на житейското поведение на автора на „Път през годините“, можем да отсъдим, че при Бунин е школувал той и когато определя и възпитанието на поведението си. Защото в осанката му на литератор през 30-те—40-те—50-те години има нещо, което напомня такта, достолепието и изискаността на Бунин. Това има косвено значение, когато се осветляват степените, ефектът и естетическият смисъл на въздействието на Буниновото творчество върху нашия белетрист. Но и то подкрепя налаганата констатация за наличието на такова въздействие и за малко по-особените от литературоведческа гледна точка форми, в които се проявява.

„Струва ме си, че никой не е обичал с такава страст земното — както Иван Бунин. У него то извиква някакви свещени чувства.“ Може би от това обобщение трябва да тръгнем, когато дирим степените и характера на Буниновото въздействие върху творчеството на Илия Волен — друг изтъкнат наш белетрист. Защото това е една от основните черти и на собствената му проза, дошла като възплъщение на признанието — „дадох клетва да описвам живота такъв, какъвто е“. Позоваванията, които по-късно прави Ил. Волен, подобно на К. Константинов, идват да подкажат сериозността и неепизодичността на влечението към Бунин. И той като Д. Бояджиев, Ат. Далчев, К. Константинов и другите сериозни почитатели на Буниновия талант го превежда, пише статия за неговото творчество, нарежда името му до имената на Толстой, Мопасан, Флобер, М. Пруст, Т. Ман. Всичко това, прибавено към свидетелствата на самата му белетристика, от елемент на лично творческо предпочитание и реакция се превръща в мерило за възприемането на Буниновото творчество у нас от 20-те години насам.

И Ил. Волен се среща с творчеството на Бунин в началото на творческия си път — т. е. тогава, когато се завързват литературните познанства и приятелства, но и творческо-насочващите контакти, получават се първите „уроци“ по майсторство. Ето какво споделя самият той по въпроса за началния си интерес към Бунин: „В отдел „Преглед“ на сп. „Златорог“ излезе на времето си в превод откъс от статията на Георг Брандис по повод повестта на Бунин „Любовта на Митя“, в който откъс Бунин се наричаше новото славянско слънце в литературата. Това ме заинтригува много и аз започнах да следя всичко около това име.“⁴³ Интересът, породен от оценката на критиката, от запознаването със самата творба „Митина любов“, прераства в трайно влечение към всичко, което носи името на Бунин: „Купих си едно берлинско издание на Бунин „Избрано“ от една руска книжарница на бул. „Руски“ („Царя“). Купувах си и всичко друго, което видех там от него и се мъчех да го чета на руски.“⁴⁴ На въпроса ми, кои творби още в началото са привлекли вниманието му, Ил. Волен отговори: „Леко дихание“ с обаятелната Оля Мешчерская, почти гениалният „Господинът от Сан-Франциско“, „Село“, „Суходол“, „Лика“, „Сънищата на Чанг“, „Граматики на любовта“, „Казимир Станиславович“, „Последна среща“, „Тъмни алеи“...“ Към тях прибавя „Животът на Арсений“ и „още някои негови спомени за Толстой, Чехов, Куприн и др.“. Така се очертава кръгът от Бунинови творби, заели важно място в творческото съзнание на нашия формиращ се тогава белетрист.

⁴³ В отговор на зададен от мен въпрос в писмо от 3 юли 1978 г. В „Златорог“ (1926, кн. 1) е публикуван материалът на Б. Пенев „Митина любов“, включващ оценки на Г. Брандес, А. де Рение и др.

⁴⁴ Откъс от цитираното вече писмо.

Продължителният и плодотворен контакт на Ил. Волен с творчеството на Бунин личи и от начина на усвояването му, начин, за който изрично отбелязва: „На руски четях както при лошите преводи, като ги „дотворявах“, т. е. което не разбирах, допълвах — думи, цели мисли, изживявания и пр. Такова „творческо“ четене и досега практикувам — то става особено при любими автори, какъвто е Бунин.“⁴⁵ Така се стига до едно задълбочено опознаване на Буниновата проза. На въпросите ми „Възползували ли сте се от негови конкретни похвати, до каква степен според Вас сте изпитали творческото му влияние“ Ил. Волен отговори: „Никакво съзнателно творческо използване на негови похвати. Ако нещо при четенето му е попаднало умен, в моя творчески казан, то е асимилирано, претопено, преработено и несъзнателно приложено. Механическо използване има само при напълно бездарните автори, при талантливите няма преписване, а — поради сродство, душевно единство, творческа скаченост — получават се, тъй да се каже, преливане на кръв, кръстосване — нещо ново, различно, трето.“⁴⁶

Авторът е прав, че при изясняване картината на Буниновото въздействие върху неговото творчество и дума не може да става за „механическо използване“. Но когато дирим творческо-продуктивния смисъл и аспекти на това влияние, стигаме до изводи, към които ни подтиква с отделни свои позовавания самият Ил. Волен и чертите на неговата белетристика. Те в никакъв случай не поставят стойността и същността на неговите белетристични обобщения в зависимост от постигнатото в Буниновата проза. Той е наложил в достатъчна степен самостоятелния си профил на художник, самобитния си дял на разказвач в нашата литература, за да се боим от изводи във връзка с неговия интерес и контакти с художествения свят на автори от ранга на Бунин.

Определен кръг от прояви разкрива паралелът между сюжетно-тематичната страна на Буниновата и Воленовата белетристика. Онова, което липсваше при К. Константинов, тук се среща във форми, които защитават самостоятелността в търсенията на нашия прозаик. Ето един конкретен случай — разказът „Слънчасване“. В мемоарно-биографичен фрагмент авторът споменава, че е почерпил сюжета му от престоя си във Враца.⁴⁷ Но в писмото си до мен споделя: „А пък разказът „Слънчев удар“ ме „вдъхнови“ да напиша разказа „Слънчасване“, но както заглавието му е далече от Буниновото, така и съдържанието му, и формата му са далеч от неговите — и поради разликата на размерите на талантите, и поради това, че съм имал да кажа нещо свое. Той не е печатан, но може би още се пилеят страници от него из книгата ми, които не бих показал на никого поради тяхната наивност.“⁴⁸ За характера на общото и различното при тия две творби — връзка, която е плод на непосредствен контакт — е трудно да съдим и обобщаваме, след като разказът на Волен не е публикуван. Можем само да направим предположението, като имаме пред вид самия Бунинов „Слънчев удар“ и спомените на нашия автор, за който стана дума, че е подел някакъв интимен сюжет. Но към определени изводи над подобна връзка си позволявам да предположа, ни навежда съпоставката между разказа „Опинци“ на Бунин и „Живковите ботуши“ на И. Волен, за които той нищо не споменава.⁴⁹

Ив. Бунин пише разказа „Опинци“ през 1924 г. и го включва в сборника „Митина любов“ (Париж, 1925). Сюжетът на тази кратка, непретенциозна творба е прост — болно дете мечтае за червени ботуши и бълнува желанието си: „Мамичко, дай ми ги! Мила мамичко, нищо не ти струва!“ Слугата, осъзнавай-

⁴⁵ Откъс от цитираното писмо.

⁴⁶ Пак там.

⁴⁷ Ил. Волен. Мисъл и думи. С., 1967, с. 128—129.

⁴⁸ Откъс от цитираното вече писмо.

⁴⁹ В писмо от 6 дек. 1978 г. самият Ил. Волен уточнява: „Между „Живковите ботуши“ и разказа „Опинци“ на Бунин няма нищо общо. Едва сега чувам името му.“

ки силата и дълбочината на тая детска мечта, отсича: „Значи трябва да му се намерят. Значи душата му ги иска. Трябва да му се намерят.“ И въпреки снежната буря тръгва за далечното село. Сутринта го докарват замръзнал, но в пазвата на кожата намират „пъхнати новички детски опинци и стъкълце с фуксин“.

Ил. Волен пише разказа „Живковите ботуши“ със сюжетна основа, диреща в други насоки пресъздаването на художествената идея. Тя е осъществена в позаземена, обстоятелствено разгърната среда, по трагизма си отстъпва на Буниновото внушение. Мечтата, крехката и малка мечта на детето тук е „почти“ осъществена: „Както спеше Живко съвсем лек утринен сън, изведнъж нахлу смътна радост в проясняващото му се съзнание и той се събуди. . . И изведнъж като че светкавица блесна в съзнанието му. Той гледаше с радостно разтворени очи в гъстия мрак: пред погледа му стоеше кухнята, осветена от дневната светлина, и сред нея стърчаха изправени чифт ботуши.“ Но достатъчно е крехката детска радост от задоволеното желание да се сблъска с неразбирането и пренебрежението на околните, за да дойде разочарованието — „той се срамуваше от себе си и не можеше да си прости искрата от радост, с която беше дошъл на училище“. Външно погледната, между двата разказа няма почти нищо общо — всеки от тях е разгърнат в свой сюжетен план, с националноспецифични багри и нюансировка в детайлите. Но е очевидно, че творбата на Бунин е дала подтик, послужила е като тласък за създаването на Воленовия разказ. В „Живковите ботуши“ са заложили социални черти от нашата убога действителност, но семантичната, емоционалната и естетическата натовареност на едни и същи неща (детско желание — ботуши) като център на повествованието сближават двата разказа.

От подобно естество е открояващата се връзка и между постигнатото внушение от новелите „Митина любов“ на Бунин и „Когато зърното не даде плод“ от Ил. Волен. Ето какво отбелязва за тая Бунинова творба нашият белетрист: „И когато излезе в превод на български повестта, аз разбира се, веднага я купих. . . Колко ми е харесвала повестта при първото четене, това се вижда и от следите по страниците ѝ: подчертавания, нанесени „поправки“ и „допълнения“.“⁵⁰ Как дълбоко е заседнало въздействието на новелата в неговото съзнание, личи и от други признания на Волен. Разказвайки за работата си над езика на „Йов“, той отбелязва: „Например фразата „сякаш пространствата бяха голи“ из „Йов“ сега ми напомня на „щастливата пролетна празнота на света“ из „Любовта на Митя“ на Иван Бунин.“⁵¹ Една неосъществена в живота интимна връзка заляга в основата на сюжета и на „Когато зърното не даде плод“. В есето си „Как пиша“ (1952) Илия Волен споделя: „По едно време бях започнал да пиша повест с такъв сюжет, в която исках да отразя с по-голяма пълнота любовта на село и изобило любовта, но като видях, че не върви нещо — спрях. Оттогава продължавам да живея с този сюжет, държа бележки и когато ѝ дойде редът, ще я завърша.“⁵²

Очевидно е, че става дума за „Когато зърното не даде плод“ и че в основата ѝ заляга лично преживяното, което също е упоменато. Но вече реализираната по-късно новела (1958) разкрива своята близост с „Митина любов“ на Бунин. Открояват се известни сходства в диспозицията на персонажа, в мъчителността на интимните преживявания от страна на главния герой, в близкия по духовен строй и начин на възприемане на тия преживявания от страна на Катя в Буниновата творба и на Благуна във Воленовата. И Бунин като Волен би могъл да каже — „Започвам с действителността — завършвам със себе си“. Това личи в „Митина любов“, в „Лика“ и „Изворите на дните“, личи в „Когато зърното не даде плод“ и „Йов“. Но тук, при тази повест, в която си поставя за цел да изобрази „по-пълно

⁵⁰ Откъс от цитираното писмо от 3 юли 1978 г.

⁵¹ Ил. Волен. Мисъл и думи. С., 1967, с. 114.

⁵² Пак там, с. 95.

любовта“, и то трагичната, неосъществена любов, Ил. Волен е използвал опита и на Бунин, като тръгва по съвсем самостоятелни пътища. Характерът на връзката между тия две творби свидетелствува само за начален подтик при напълно нашенски разработен сюжет, образи и обстановка на действието.

Когато проследяваме въздействието на Бунин върху творчеството на Ил. Волен, не епизодическите моменти на близост, за някои от които стана дума, са показателни и важни. Като по-съществени се налагат ония черти на неговия творчески натюрел и светогосещане, които се родят с Буниновите, ония по-общии изходни естетически норми, които следва, отстоява и претворява в белетристичката си. Те се свързват най-вече с конкретно-творческата страна на авторското възприемане, оживяват в художествена рефлексия, която урегулира самостоятелността на авторския поглед и представи, с които създава творбата си.

От типологически характер са елементите на близост в насоките на трагичното изображение на любовта, на общението с природата, в постигането на определена лирическа атмосфера на повествованието. Те са влезли в „крвта“ му, станали са нещо негово, неотменна част от собствената му естетическа нагласа. Особено показателно е усилието му да естетизира пейзажа, и то в насоки, които свидетелствуват за школовката му у Бунин. Сам той, пак в есето „Как пиша“, напомня: „А страшно обичам пейзажа. Величието и преди всичко спокойствието на природата винаги дълбоко са ме удивлявали. Понякога съм изпитвал почти религиозно чувство пред изгрева. . . Пейзажът при мене не е само декор, отмора, не е откъснат, не е самоцелен. Той ми служи да подготви, да внуши, да засили, да изясни някаква идея или настроение. Както при физическата обрисовка на героя. . . , така и при пейзажа аз се мъча да не рисувам изобщо ден, изобщо пролет, а даден ден, дадена пролет, конкретен, неповторим момент от природата. На това съм се научил от големия пейзажист-писател Бунин.“⁵³ Най-добре и напълно това проличава в новелата „Йов“, където редица драматични ситуации от вътрешната раздвоеност и поведение на главния герой са проецирани върху жива и въздействаща природа. Според твърдението на автора той настоятелно ги е търсил и осмислял. Неговият пейзаж не е само природа, той е съзерцателност, емоционално-лирично настроение, философска проекция на живота, задъхано, непосредствено човешко присъствие — така, както Бунин съумява да включи пейзажа в тъканта на повествованието в „Митина любов“, в „Животът на Арсениев“, в „Ябълки антоновки“. Следите на тази школовка откриваме в отделни микрофрагменти от типа на „огромно впечатление му направи залезът: жълто, сухо и самотно небе, жълто, сухо и яростно разпалено слънце“. Разбира се, в подхода към близки състояния откриваме и различия, мотивирани от художествената задача на Бунин и Ил. Волен, от особената ситуация, в която попадат героите им. Ето характерен пример. На страниците на Буниновия роман: „Само понякога зажуки, мрачно забръмчи залуано в житните класове червеникаво бръмбарче. Аз го освобождавам и жадно, с удивление го разглеждам. . . “ на страниците на Воленовата новела „Йов“: „Една буболечка падна отнякъде по гръб в поточето и понесена, отчаяно зарита с крачка — той я гледаше и не пожела да я спаси. . . “. Дали детайлът се е вбил в съзнанието на Ил. Волен от прочита на Буниновия роман? Трудно е да се отрече — много характеристичен. Но поема други функции, обслужва неговата идея за вътрешната раздвоеност на главния му герой Николай Назаров. И иззвучава съмостоятелно.

Отчетливо открояващ се е резултатът от школуването в по-разгърнати пейзажни фрагменти: „Цялата гора беше огнено осветена отвътре като стая. Дърветата сякаш бяха запалени и излъчваха златисти светлини; Назаров в първия миг като че ли остана без поглед — някой му превзе погледа. Той плахо се

⁵³ Мисъл и думи. С., 1967, с. 99.

озърна и се усмихна като насън сред това есенно просветление на гората, сред тая правековна тишина и за миг беше повярвал, че някое древно божество ще подаде голобраво лице зад напукан дънер и наивно, блажено ще му се закиска. Той поразтърка чело, ободрително попримига. Всяко дърво — дъб, пчешкодрян, леща — беше пуснало по листата своя боя, всяко дърво като че ли криеше във формата си своя мисъл.⁵⁴ Това е едновременно и конкретен пейзаж, и духовно видян и осмислен къс от природата. Наситен е с националноспецифичното като багра, като подробност, но съдържа и елементите на естетическа реалност в рамките на повествованието. Така Ил. Волен се е учил от „големия пейзажист-писател Бунин“.

Самобитен български художник, с добре изрязан профил на представител на националната белетристична традиция, Ил. Волен е един от малкото наши творци, които откриват за себе си и се възползват от уроците на Бунин. Наложили своя отпечатък върху светуещането му, те прерастват в плодотворна школовка и израз на „изконното общуване на нашата интелигенция с великата и братска руска интелигенция — преди всичко по литературни линии“. Имайки го за образец, авторът на „Йов“ зряло и творчески общува с богатствата на неговата проза.

*

Рецепцията на Буниновото творчество у нас на нивото на естетическото му въздействие разкрива пред сравнителното литературознание не толкова богата, колкото специфична картина. Оказва се, че поради характера на двупосочната си тематична ориентация (руското село, разоряващото се дворянско съсловие) прозата на Бунин не притежава възможностите да наложи своя отпечатък върху идейно-тематичния профил на нашата белетристика. Влиянието, което откриваме при К. Константинов, Ил. Волен и др., е трудно уточнимо. Не бива да забравяме и обратната реакция, мотивирана от различни подбуди. За резервите на белетристи от типа и с идейната нагласа на Камен Калчев стана дума в цитираното негово писмо. Но ето и един Йордан Йовков, при когото би трябвало да очакваме положително отношение и приобщаване към художника Бунин, също се е отнасял резервирано към неговото майсторство.⁵⁵ Тези противоречиви реакции във възприемането допълнително усложняват характеристиката на Буниновото въздействие върху българската художествена проза. Затова наблюденията се съсредоточават само върху делото на отделни автори. Но в замяна на това пък сме свидетели на пълноценно и естетически зашифровано школуване, което не накърнява самобитността им на български художници. Ще завърша с отговора на Ил. Волен на въпроса, кои страни на Буниновата проза могат и сега да въздействуват: „Реализмът му, единството между сетивност, душевност, природа и дори безсюзетността, но талантливо, по буниновски — тези елементи от творчеството му биха могли да се актуализират.“ Отговорът на белетриста показва, че като художник Иван Бунин има още какво да каже на съвременника.

⁵⁴ Ил. Волен. Йов. С., 1967, II изд., с. 21. Любопитно е, че името на Назаров, главния герой в „Йов“, е име на второстепенно лице от „Животът на Арсениев“ на Бунин. Волен твърди, че го е взел от един некролог. Значението му е: „посветил себе си на бога“. Според Ст. Илчев се среща като фамилно име и у нас.

⁵⁵ В писмото си до мен Ил. Волен си спомня: „К. Константинов и Ат. Далчев, а, струва ми се, и А. Каралийчев, цениях много Бунин. Веднъж Далчев предаде мнението на Йовков за Бунин: „Четох вашия стъклен Бунин. Е, какво толкоз!“